

temes-1)

M. TERESA GODAYOL PUIG. Doctora en Història contemporània i professora de batxillerat

LA INSTRUCCIÓ AL SEGLE XIX: ESCOLES, COL·LEGIS I MESTRES

Les escoles públiques de primeres lletres van començar a implantar-se a l'Estat espanyol a partir de la instauració del règim liberal (1833) en un context de transformacions generalitzades. El Pla Pidal de 1845 va representar la instauració, per primera vegada en la història d'Espanya, d'un sistema d'instrucció nacional que va perviure fins a l'arribada de la II República. Amb aquest pla s'implantava un mateix currículum per a les escoles tant públiques com privades.

Les generacions de dones i homes que van viure la transició entre el món de l'Antic Règim i el nou estat liberal al llarg del segle XIX, van percebre els canvis de formes diferents en funció del seu entorn més immediat. Conèixer aquest context local i tot el seu univers mental ha estat indispensable per arribar a un coneixement general globalitzador de totes les visions i experiències de vida distintes. En aquest treball valorem com des dels municipis mitjans i petits de Catalunya, lluny de la Barcelona fabril, es van viure les transformacions en l'àmbit educatiu.

El cas de Vic va ser paradigmàtic i molt interessant perquè era capital de partit i de bisbat però no de província, i en conseqüència l'oligarquia local que dominava les esferes del poder estava constituïda per homes tant de l'estament civil com de l'estament eclesiàstic. Ambdues parts van preferir pactar abans que radicalitzar les tensions que de forma inevitable van sorgir durant el Trienni Liberal.

Les guerres civils del segle XIX entre liberals i carlins van fer trontollar el pacte, perquè precisament Vic i la seva àrea d'influència van quedar just en territori limítrof i per tant en estat d'alerta permanent. Els habitants restaren supeditats a tota mena d'incomoditats i obligacions, com els allotjaments o l'augment de la pressió fiscal.

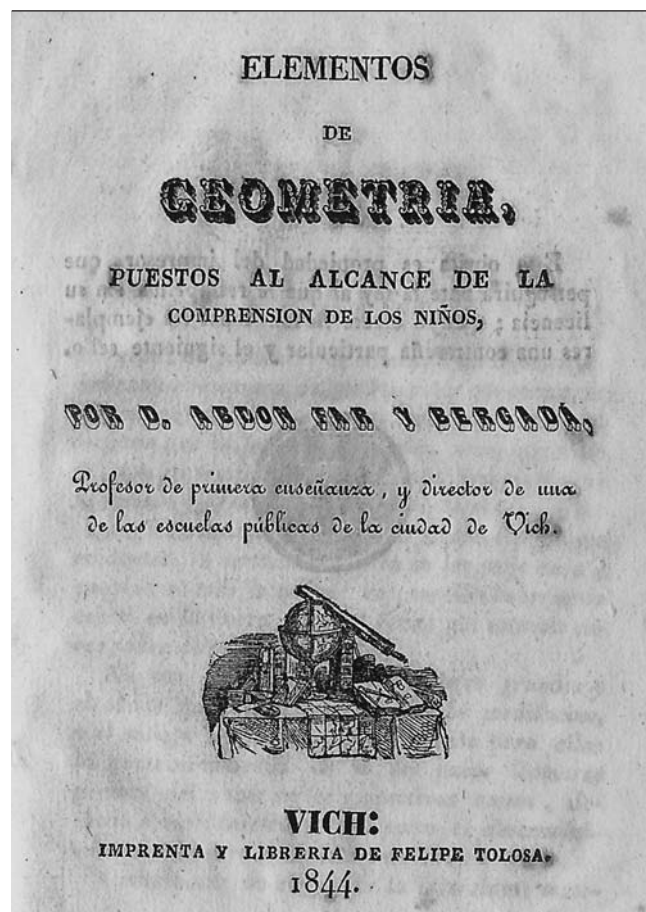
El mestre de Vic Manuel Martínez va expressar el 7 de gener de 1850 que: «Teniendo en su casa escuela elemental completa, a la que concurren sesenta niños, y con separacion doce niñas, y siendo el local de la misma muy reducido, cuando se le pone alojamiento debe tener los alojados en el mismo puesto donde se hallan los niños resultando de ahí que estos aprenden espresiones poco decorosas que propalan los soldados por mucho que sea la disciplina y subordinacion del Ejercito, y pide que [...] se le ecsima de alojamiento [...]»

Observem com els nens i nenes dels territoris afectats vivien la seva quotidianitat a través del filtre de les guerres, que condicionaven fins i tot els jocs infantils. Així ho relatava el canonge Collell de Vic a les seves memòries: «[...] armats de canyes y de bastons ens separavem en dues colles, y vinga rondar pels carrers [...] cridant alto y quien vive? Y persiguintnos fins que'n feyam algun de presoner que'l passavem pel consell de guerra.»

A banda del militar, l'altre element que va conformar la vida dels infants fou el fort ambient clerical de la ciutat. El semi-

Dossier de treball del mestre de Vic Abdó Far Bergadà 1844.

Font: Arxiu personal de l'autora

nari de Vic era a mitjan segle XIX el centre docent més conegut de tot Espanya, amb un miler d'estudiants comptant seminaristes i batxillers: els primers seguien carrera eclesiàstica i els segons carrera civil. Aquesta dualitat educativa del seminari de Vic va ser única: no coneixem cap altra diòcesi que, després de la legislació de 1844 que obligava a formar batxillers als instituts i seminaristes al seminaris, pogués continuar educant els dos col·lectius conjuntament.

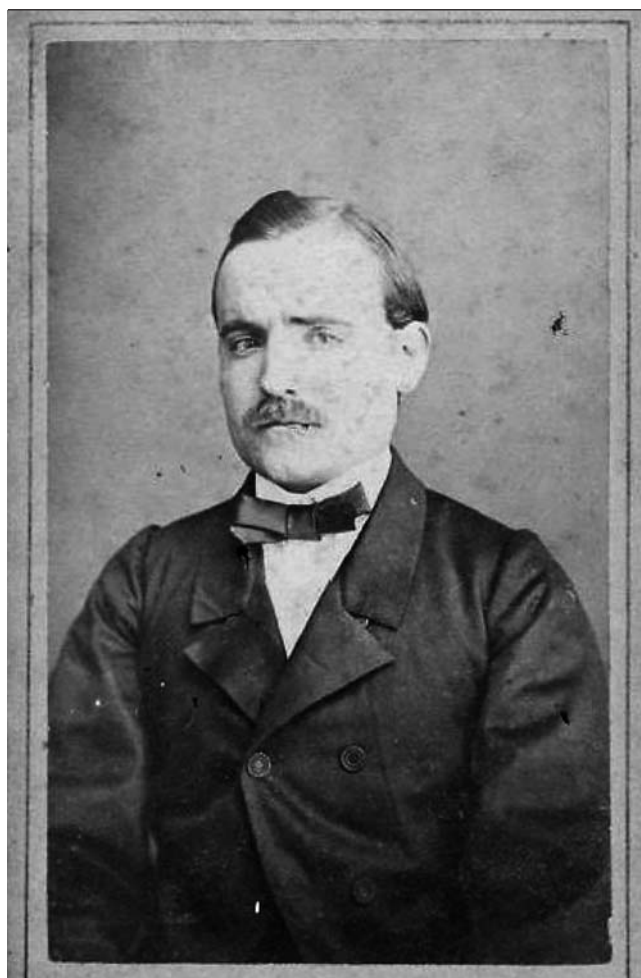
La qüestió es va resoldre de la manera següent: en l'aspecte acadèmic, van existir a Vic dos centres per formar preuniversitaris; l'un era el seminari i l'altre l'anomenat col·legi privat de segon ensenyament. En realitat els dos centres van funcionar com un de sol, compartint plans d'estudi, aules i professorat. I compartint un ideari catòlic i alhora una pedagogia moderna i renovadora.

Aquesta fórmula va ser una estratègia d'adaptació al món liberal pensada pel vicerector del seminari Marià Puigllat i el rector Jaume Soler, coetanis i amics de Jaume Balmes, amb qui compartien la mateixa visió del món. En aquests dos centres que en realitat eren un de sol es van formar les elits locals de bona part de la Catalunya interior.

En aquest ambient, Vic es va convertir en el bressol de congregacions dedicades a la instrucció que es van difondre arreu del món: les germanes carmelites (vedrunes), les germanes anunciades del pare Coll, els missioners claretians fundats pel pare Claret i les germanes del Sagrat Cor. Durant el segle XIX les germanes d'aquestes congregacions van dur a terme una meritòria obra d'escolarització als municipis petits i rurals de Catalunya on les nenes pobres, molt més que no pas els nens, restaven òrfenes d'instrucció. La dona va ser la gran marginada dels plans nacionals d'educació el segle XIX. Segons una estadística del bisbat de Vic de 1892, la majoria de municipis amb una mitjana de mil habitants tenien una escola per a nenes regentada per dues, tres o quatre monges. Pel bisbat l'existència d'aquestes escoles era indispensable per mantenir la moral tradicional perquè, com afirmaven alguns rectors, «hay poca fe y corrupción de costumbres.»

L'expansió dels col·legis congregacionals, dels col·legis privats religiosos i de les escoles de pis a càrrec d'un particular al llarg del segle XIX va ser possible gràcies a l'ineficient sistema educatiu públic i a la resistència de molts oligarques locals, els quals van preferir dinamitzar l'escola privada enfront de la pública per la poca confiança que tenien en la idea que la instrucció de les classes subalternes fos en realitat una qüestió indispensable per al progrés del país. Així van néixer dues xarxes escolars diferenciades: una de terminal per a les classes populars i una altra de promocional per a les classes mitjanes i altes.

Gregori Artizà Lapedra (Capmany 1836-1921). Mestre de l'escola de Sant Felip (1862-69). Font: Arxiu familiar Santamaria

L'escola pública que va acabar sent, en general, un espai per a les classes populars va quedar articulada amb el conegut Pla Pidal (1845), que va representar l'aparició d'una legislació educativa uniforme per a tots els infants. La implantació escolar anava a càrrec dels municipis de l'Estat, que tenien l'obligació de finançar un espai escolar de primeres lletres per als nens fins als nou anys, gratuït per als més pobres i d'assistència obligatòria. En aquestes escoles s'ensenyava a llegir, a escriure, a comptar i nocions de doctrina catòlica a partir d'un mateix currículum i amb mestres de formació estatal. Tot plegat va suposar una novetat sense precedents en l'educació espanyola. Van néixer l'homogeneïtzació dels mètodes pedagògics, el magisteri i els llibres de text.

temes-1)

Els resultats de l'establiment de les escoles públiques van ser en general molt insatisfactoris. Els mestres no es van cansar de denunciar la deplorable situació de l'escola municipal: els espais escolars no presentaven condicions d'habitabilitat; la humitat, la manca de llum, el soroll, el fet de compartir espai amb una presó o amb soldats, disminuïen en gran manera la qualitat educativa i en definitiva beneficiaven l'expansió dels col·legis privats i les acadèmies de pis. Els mestres cobraven un salari en funció del sexe (el de la dona era inferior al de l'home) i del nombre d'habitants del municipi; així, a més habitants més salari, la qual cosa va fer que els mestres fossin sovint molt itinerants. Els salaris dels mestres eren els més baixos del funcionariat, però el mal no era només aquest, sinó les dificultats per cobrar.

Van ser constants tot al llarg del segle XIX les reclamacions de part dels i les mestres per cobrar els sous impagats. A més, d'aquesta manera es veien abocats a la pluriocupació. La situació era tan òbvia que fins i tot la Llei Moyano de 1857, que complementava el Pla Pidal, establia quines havien de ser aquestes ocupacions: «secretario de ayuntamiento o otras compatibles con la enseñanza». Molts municipis no pagaven al mestre al·legant pobresa. En aquests casos els mestres només tenien un recurs: cartes i més cartes a la Diputació per finalment demanar un trasllat i esperar millor sort. De fet, quan es donaven situacions d'aquestes característiques la socialització del mestre entre la població era complicada, perquè des de la municipalitat es difonien tota mena d'improperis per desacreditar-lo.

Una altra de les reiterades queixes dels mestres era l'elevat absentisme escolar. Als pobles de pagès els nens i les nenes s'ocupaven de tasques agrícoles i ramaderes i les nenes, a més, treballaven a la llar. A Sant Martí de Riudeperes (Osona) no necessitaven escola de nens, com argumenta el municipi el 1846, «porque al parecer no concurrirían niños ni tampoco niñas, porque no asistirían a ellas.» La pagesia pobre que vivia en nuclis disseminats i que necessitava el treball de tots els membres de la família no podia escolaritzar els fills diàriament. També cal tenir present que el trajecte cap a l'escola era llarg i difícil per l'orografia i la climatologia propis del territori.

La poca escolarització dels infants de pagès no significa necessàriament que els pares menystinguessin la instrucció dels infants. De fet, moltes famílies humils procuraven l'ascens social dels fills a través dels seminaris per ingressar al clergat, o bé per estudiar en una escola normal i exercir l'ofici de mestre. És per això que les escoles normals masculines eren conegudes com les universitats dels pobres. L'altíssima concurrència de nois de condició sen-

zilla a les escoles d'adults, o bé a classes particulars que impartien els mestres en horari nocturn, palesa la voluntat d'instruir-se d'un ampli sector de les classes populars.

A les zones en procés d'industrialització la situació d'absentisme escolar era molt semblant. L'inspector Laureano Figuerola escriu el 1842 després de visitar el partit judicial de Mataró: «[...] allí donde hay fábricas la instrucción se apaga, las fábricas dejan desiertas las escuelas.» Cinquanta anys més tard la situació era gairebé idèntica. Així doncs, igual que a pagès, el treball infantil era necessari per a la subsistència familiar, i per algunes famílies obreres l'escola municipal o parroquial no sempre era vista com a mitjà de promoció sinó com a mitjà d'inculcació i de domini polític. La idea decimonònica d'alfabetitzar tots els habitants d'un territori com a símbol de progrés i com a motor principal de desenvolupament, fent de l'escola un espai universal i

Medalles per premiar als alumnes més aplicats. Font: Arxiu Col·legi Sant Miquel de Vic

gratuït per a tothom, es va convertir a la pràctica en una eina de control ciutadà gratuïta tan sols per als més pobres. Entrant el segle XX, els índexs d'alfabetització van continuar sent baixos i l'Estat va prendre la iniciativa: va impulsar amb timidesa alguns aspectes del moviment de renovació pedagògica que des de l'àmbit privat feia anys que s'aplicaven. Tot i així no va ser fins l'arribada de la II República al 1931 que es va imposar la idea que l'educació del poble era una qüestió de drets individuals i no pas de caritat pública. ■